

KIRÁLY SÁNDOR

A TÁRSADALMI MOBILITÁS LEHETŐSÉGEI A HORTHY-KORSZAK FELSŐOKTATÁSI RENDSZERÉBEN

POSSIBILITIES OF SOCIAL MOBILITY IN THE HIGHER ADUCATION SYSTEM OF THE HORTY-ERA. The living circumstances of academic students were always determined by the prosperity of their parents. The income of parents in prestigious positions with higher qualifications provided for the education of their children, in an era when high expenses defined education as a privilege for a narrow social strata. By the beginning of the 20th century, the democratization of the higher education, the apperance of women and students from lower social strata at the universities had become an international tendency. The increasing number of students in Hungary was also due to the WWI. As students came from various social backgrounds, they received an opportunity to socially rise through education. The study aims at identifying the processes behind the social mobility of academic students between the two WWs.

1. A hallgatói társadalom mobilitásának mérése a szülők foglalkozása alapján

A társadalmi mobilitás vizsgálata során legtöbbször arra irányul a kutatók figyelme, hogy megragadják és kimutassák azokat a nagy társadalmi folyamatokat, amelyek sokszor nehezen észrevehetőek. A társadalom felépítésének, az egyes, sok szállal egymáshoz kapcsolódó társadalmi csoport elkülönítésének, a társadalmi rétegződés pontos feltérképezésének és egy óhatatlanul elméleti síkon mozgó társadalmi modell vagy konstrukció megalkotásának is számos buktatója van.

Azok az ábrák és egyéb szemléltető eszközök, amelyek hierarchikus rendbe állítják a társadalom csoportjait sokszor nehezen összeegyeztethetőek a társadalom valódi felépítésével. Ennek az oka abban rejlik, hogy a társadalmat egy kimerevített, a pillanatnyi helyzetet bemutató, rögzített képpel sohasem lehet hitelesen ábrázolni, mivel folyamatosan mozgásban van. Ezek a társadalmi mozgások sem mindig mutatnak egy irányba, gyakran kioltják egymást és nehezen tetten érhetőek. A társadalmi mobilitás vizsgálata során éppen ezért nagyon fontos, hogy különböző időpontokra vonatkozó, egymással jól összehasonlítható adatok álljanak a vizsgálódó rendelkezésére. Ilyen egymásnak megfeleltethető adatsoroknak számítanak például a népszámlálások rendszeres, egymással összevethető, a társadalom csoportrétegződését is figyelemmel követő kimutatásai.

A mobilitásvizsgálatok során gyakran hívják segítségül a népszámlálási adatokat, és a segítségükkel igyekeznek következtetéseket levonni azokról a folyamatokról és jelentősebb társadalmi mozgásokról, amelyek több évtizedes távlatokban végbemennek. Annak

a kérdésnek a megválaszolásához azonban, hogy az oktatási rendszeren, azon belül is a felsőoktatáson keresztül milyen lehetőségei voltak egy adott korszakban egy fiatalnak a társadalmi mobilitásra, vagyis a társadalmi felemelkedésre, jóval szűkebb, specifikusabb perspektívára és a népszámlálási adatoknál részletesebb forrásbázisra van szükség.

Egy-egy időszak, jelen esetben a Horthy-korszak ilyen szempontból történő vizsgálata során különösen fontos lehet a szülők foglalkozása, amely megmutatja, hogy honnan jöttek, milyen társadalmi háttérrel rendelkeztek az egyetemi és főiskolai hallgatók. Az alsóbb társadalmi csoportok gyermekeinek a bekapcsolódása a felsőoktatásba pedig arra mutathat rá, hogy a szülőknek megvolt rá az igényük, hogy taníttassák gyermekeiket, s ennek érdekében komoly áldozatokat is hajlandók voltak vállalni. Bizonyos társadalmi rétegek jelenléte az egyetemeken, s a különböző időszakokban ennek a megjelenési aránynak a változásai mutatnak rá igazán a társadalmon belüli mozgások valódi irányaira. Ezeknek a felsőoktatási rendszer keretében megmutatkozó folyamatoknak a kimutatása, pontos, egymásnak jól megfeleltethető adatokkal történő bizonyítása egyben a társadalmi mobilitás egyik megnyilvánulási formájának a konkrét tetten érését is jelenti.

Az egyetemi hallgatók két világháború közötti társadalmának vizsgálata során talán az egyik legérdekesebb kérdés az, hogy a hallgatói társadalom származás szerinti felépítése mennyiben felelt meg annak a társadalomnak, melyet tulajdonképpen leképezett. Azért is fontos kérdés ez, mivel az egyetem mint felsőoktatási intézmény alapvetően tudásorientált és az értelmiség képződésének színtere. A társadalomfejlődés szempontjából sem mindegy, hogy milyen társadalmi csoportok képviseltetik magukat az egyetemi hallgatóság soraiban, mint ahogy az sem tekinthető lényegtelennek, hogy a felsőbb társadalmi csoportok mennyire engedik be az „alulról” érkezőket az egyetemekre. Ebből a szempontból az egyetemek a társadalmi mobilitás sajátos színtereinek is tekinthetők.¹

Andorka Rudolf, aki először tett kísérletet a hallgatóság társadalmának a mobilitás szempontjait is előtérbe helyező vizsgálatára, a két világháború közötti egyetemi hallgatóságról írt tanulmányában három alapvető megállapítást tett:

Kiemelte, hogy a munkás- és parasztszármazásúak aránya igen alacsony, az értelmiség önreprodukciója viszont igen nagyfokú volt a korszakban. Továbbá úgy vélte, hogy a vizsgált időszak értelmiségének fő utánpótlási bázisa az önálló iparosok és kereskedők rétegéből került ki.² Megállapította ugyan, hogy a hallgatók között a munkás, kisbirtokos és mezőgazdasági munkás származásúak aránya fokozatosan növekedett, de hozzátette azt is, hogy mindezek a változások elenyészően kicsik az 1945 után bekövetkezett

¹ Pityirim Sorokin már az 1920-as években felismerte az oktatásnak a társadalmi felemelkedésben betöltött szerepét. A mobilitás hét intézményes csatornáját különítette el, melyek közül az első az iskola volt. – Vö. KÖVÉR György, *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól az első világháborúig: Fixáció és mobilitás* = GYÁNI Gábor, KÖVÉR György, *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*, Budapest, 2004., 170.

² ANDORKA Rudolf, *Az egyetemi és főiskolai hallgatók társadalmi összetétele*, Statisztikai Szemle 57 (1979/2), 180.

drasztikus átrendeződéshez képest.³ Munkájából egy megmerevedett társadalom képe bontakozott ki, amely nagyon szűk teret engedett a belső mozgásoknak.

Andorka Rudolf idézett munkájában hosszú idő után először próbálkozott tudományos igénygel foglalkozni az 1945 előtti egyetemi hallgatósággal. Ezt az érdemét az sem kisebbíti, hogy erőfeszítéseit sokkal inkább a társadalmi mobilitás folyamatának megragadására, mintsem a hallgatói társadalom szerkezetének részletes feltárására igyekezett összpontosítani. A hallgatói társadalom származás szerinti vizsgálatához meglehetősen tág kategóriákat használt.⁴ Ez a felosztás nem differenciálta kellőképpen a társadalmat ahhoz, hogy az egyetemi hallgatóságot szüleinek foglalkozása szerint kellő részletességgel ragadja meg. Ez pedig elengedhetetlen ahhoz, hogy a fentieknél árnyaltabb képet kaphassunk a hallgatók származásáról és a társadalmi mobilitás valódi mértékéről.

Az 1930-as, Laky Dezső által készített részletes hallgatói statisztika és elemzés mindenestre több ponton is alátámasztja Andorka megállapításait. Az értelmiségi önreprodukció már Laky Dezsőnek is feltűnt, hiszen ő maga is megjegyezte, hogy „*az intelligencia tömegei önmagukból gyarapodnak tovább.*”⁵ Ennek ellenére ő is felfigyelt a munkás és a napszámos származású hallgatók esetében az arányok fokozatos növekedésére. Mindezt a társadalmi mobilitás kitűnő példájának tekintette: „*[...] a munkás-elem széleskörű megmozdulása mégis annak a jele, hogy a társadalom ranglétráján lejjebb elhelyezkedett elemek is megindították azt az ostromot, melynek végső célja a társadalom oromzatának látszó pozíciók elfoglalása.*”⁶ A napszámos szülőkkel rendelkezők megjelenését is üdvözölte a hallgatók soraiban: „*A társadalmi fejlődés szempontjából sem érdektelen az, hogy [...] jó néhány olyan ifjú van a magyar főiskolai hallgatóságban, kiknek a szülője külön meg nem nevezett napszámos munkát végez. A társadalmi emelkedésre sarkaló vágynak minden bizonnyal csodálatraméltó példái ezek az ifjak és szülei.*”⁷

Ebből is látható tehát, hogy az egyetemi hallgatóság soraiban származásukat tekintve a korszakban bizonyos módosulások következhetnek be. Ezekről a változásokról azonban az egész korszakra vonatkozóan nem lehet megalapozott kijelentéseket tenni, amíg nem tártuk föl részletesebben a hallgatók társadalmi hátterét.

Laky Dezső az 1929/30-as tanévről készült vizsgálata konkrét statisztikai táblákat is közöl, melyek közül az egyik igen részletesen, a hallgatók szüleit 37 foglalkozási kategóriára osztva mutatja be. Az itt található adatok alapján rendkívül differenciált képet lehet kapni a hallgatók származásáról. Mindez azonban csak egy adott évről készült, a pillanatnyi helyzetet bemutató leírás lenne, ha nem állna rendelkezésre az 1934/35-ös

³ *Uo.*, 183–184.

⁴ Andorka 9 kategóriát használt vizsgálata során, melyek a következők: nagybirtokos, szellemi foglalkozású, önálló iparos és kereskedő, vagyonából élő, altiszt, munkás, kisbirtokos paraszt, mezőgazdasági munkás, egyéb.

⁵ LAKY Dezső, *A magyar egyetemi hallgatók statisztikája 1930* = Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat, 87. kötet, Budapest, 1931, I. Általános jelentés, 70.

⁶ *Uo.*

⁷ *Uo.*

és az 1936/37-es tanévekre vonatkozóan a Budapesti Fővárosi Levéltárban megtalált, hasonlóan részletes, pontosan megegyező kategóriákat alkalmazó kéziratos kimutatás is. Az, hogy az 1934/35. és az 1936/37. tanévről igen alapos, a Laky Dezső által közölt adatokkal teljesen azonos statisztikai kimutatások állnak rendelkezésre, egyrészt a korabeli statisztikusoknak, másrészt a szerencsének köszönhető.

Nyilvánvaló, hogy Laky Dezső nyomán ezek a későbbi statisztikai felmérések is igyekeztek hasonló felosztást alkalmazni, mint ami az 1930-as munkában szerepelt, másrészt óriási szerencse, hogy ezek a sohasem publikált, kéziratban maradt, ceruzával kitöltött feldolgozási táblák megőrzésre kerültek a Budapesti Fővárosi Levéltár állományában a Budapest Székesfővárosi Statisztikai Hivatal iratai között az Országos tanügyi statisztikai iratok gyűjteményében.⁸ Az itt található, elsősorban a tudományegyetemekre vonatkozó adatsorok segítségével az 1929/30-as, az 1934/35-ös és az 1936/37-es tanéveket minden eddiginél alaposabb vizsgálat tárgyává tehetjük, úgy a hallgatói társadalom összetételét, mint az egyes társadalmi csoportok részéről a felsőoktatásban jelentkező mobilitási törekvések feltárását illetően. A három tanévre vonatkozó, a statisztikai táblák által megőrzött nyers adatok a következők:

A hallgatók szüleinek foglalkozása 37 foglalkozási kategória alapján⁹

FOGLALKOZÁSI KATEGÓRIÁK	1929/30 ¹¹	1934/35 ¹²	1936/37 ¹³
1. Nagybirtokos, nagybérllő (1000 kat. holdon felül)	38	101	66
2. Középbirtokos, középbérllő (100–1000 kat. holddal)	168	176	177
3. Kisbirtokos, kisbérllő (100 kat. holdon alul)	666	652	713
4. Kisbirtokos-napszámos, kisbérllő-napszámos	44	56	32
5. Egyéb önálló őstermelő (feles, majoros, kertész, halász)	31	20	23
6. Gazdasági tisztviselő	144	138	150
7. Egyéb gazdasági segédszemély (gazdasági cseléd)	37	50	36
8. Földművelési napszámos	85	64	38
9. Nagyiparos, bánya-nagyvállalkozó	82	90	103
10. Kisiparos (uradalmi iparos), bánya-kisvállalkozó	1031	927	796
11. Ipari vagy bányászati tisztviselő	433	484	448

⁸ *Budapest Főváros Levéltára* [Továbbiakban: BFL] IV. 1419. g. 1–3. d.

⁹ Az adatok a négy tudományegyetem és a műegyetem adatainak összevonásával keletkeztek.

¹⁰ LAKY, *i. m.*, II. Statisztikai táblák, II. Részletes adatok, 9. A hallgatók szüleinek foglalkozása évfolyamok szerint, 26–27.

¹¹ *BFL*. IV. 1419. g. 1.d., Főiskolák 8. sz. táblák, 1–5. – Saját számítás a tanügyi iratok alapján.

¹² *BFL*. IV. 1419. g. 3.d., Főiskolák 6. sz. táblák, 1–5. – Saját számítás a tanügyi iratok alapján.

FOGLALKOZÁSI KATEGÓRIÁK	1929/30	1934/35	1936/37
12. Egyéb ipari vagy bányászati segédszemély (előmunkás, segéd stb.)	322	290	258
13. Ipari vagy bányászati napszámos	12	6	2
14. Nagykereskedő	47	76	49
15. Kiskereskedő	531	582	402
16. Kereskedelmi tisztviselő	489	516	480
17. Egyéb kereskedelmi segédszemély (altiszt, segéd, szolga)	51	48	29
18. Kereskedelemnél napszámos	1	–	–
19. Közlekedési nagyvállalkozó	–	–	2
20. Közlekedési kisvállalkozó	11	12	16
21. Közlekedési tisztviselő (vasúti, posta, hajózási stb.)	651	696	602
22. Egyéb közlekedési segédszemély (altiszt, segéd, szolga stb.)	185	295	303
23. Közlekedési napszámos	1	1	–
24. Köztisztviselő (papok, tanárok és tanítók kivételével) és közhivatalban alkalmazott díjnok	1375	1665	1373
25. Pap, tanár, tanító	1222	1375	1141
26. Másféle értelmiségi (orvos, ügyvéd, közjegyző, mérnök, gyógyszerész stb.), s ilyeneknél alkalmazott segéd, írnok stb.	965	872	804
27. Közhivatalban alkalmazott vagy másféle értelmiségi altiszt vagy szolga	108	160	143
28. Katonatiszt (csendőrtiszt)	74	120	88
29. Katona altiszt (csendőraltiszt)	49	80	72
30. Nyugdíjas köztisztviselő (pap, tanár, tanító is)	1069	1030	953
31. Egyéb nyugdíjas tisztviselő (őstermelés, ipar, kereskedelem)	468	548	470
32. Nyugdíjas altiszt, szolga vagy munkás	266	442	515
33. Tőkés, járadékos, háztulajdonos	106	66	91
34. Különböző vagy közelebről meg nem nevezett napszámos	10	8	11
35. Házi cseléd	4	4	2
36. Egyéb ismeretlen foglalkozású	53	55	55
37. Árvaházi, szeretetházi tanulók	–	–	–

A Laky Dezső-féle 37 kategória rendkívül részletes képet igyekszik adni a hallgatók szüleiről. Látható, hogy az 1929/30. tanévben ezernél is több hallgatónak a szülei tartoztak a kisiparos (10); köztisztviselő (24); pap, tanár, tanító (25); valamint a nyugdíjas köztisztviselő (30) kategóriákba. Ehhez képest az 1936/37-es tanévben már csupán a

köztisztviselők és a papok, tanárok, tanítók közé sorolható szülők gyermekei értek el hasonló létszámot az egyetemi hallgatóság soraiban. Az is szembeűnő azonban, hogy a három mintaév alapján a kisiparosok, valamint a nyugdíjas tisztviselők száma fokozatos csökkenést mutat. A köztisztviselők és a papok, tanárok, tanítók esetében viszont a további, szinte ugrásszerű növekedést 1936/37-re jelentős visszaesés követi.

Folyamatos csökkenés figyelhető meg az egyéb önálló őstermelők (5), a földművelési napszamosok (8), az egyéb ipari vagy bányászati segédszemélyek (12), az ipari és bányászati napszamosok (13), az egyéb kereskedelmi segédszemélyek (17), valamint a másféle értelmiségiek és ilyeneknél alkalmazott segédek, írkokok stb. (26) esetében.

A köztisztviselők és a papok, tanárok, tanítók kategóriáihoz hasonlóan, előbb növekvő, majd csökkenő mozgást mutat több kategória is. Úgy, mint: nagybirtokos (1), kisbirtokos-napszamos (4), ipari vagy bányászati tisztviselő (11), nagykereskedő (14), kereskedelmi tisztviselő (16), közlekedési tisztviselő (21), értelmiségi altiszt vagy szolgálta (27), katonatiszt (28), katona altiszt (29), nyugdíjas tisztviselő (31). Folyamatos növekedés csak a középbirtokosok (2), a nagyiparosok (9), a kiskereskedők (15), az egyéb közlekedési segédszemélyek (22) és még a nyugdíjas altisztek (32) esetében figyelhető meg.

Anélkül, hogy ezekből a kimutatott tendenciákból messzemenő következtetéseket vonnánk le, megállapítható, hogy a legtöbb kategória bizonyos mértékben ingadozott a vizsgált időszakban. A folyamatosan csökkenő kategóriák között feltűnő, hogy vagy napszamos vagy valamilyen segédszemély szinte minden ide tartozó csoportban fellelhető. Ez a társadalmi mobilitási esélyek csökkenésére látszik utalni, mármint ezeknek a társadalmi rétegeknek az esetében.

A folyamatosan növekvő kategóriák között jobb helyzetben lévő csoportokat találunk, hiszen nem csak a kiskereskedők és a közlekedési segédszemélyek, de még a nyugdíjas altisztek is a társadalom magasabb fokán álltak a napszamosoknál. Feltűnő azonban, hogy azon hallgatók száma, akiknek édesapja nyugdíjas altiszt volt, 1929/30 és 1936/37 között szinte megduplázódott. Ebből nemcsak az látszik igazolódni, hogy az altiszti réteg – a visszacsúszástól rettegve – igyekezett minél inkább kitaníttatni gyermekeit, így biztosítva számukra a felemelkedés lehetőségét; hanem az is, hogy könnyebb volt az altiszti sorból származóknak a társadalom bizonyos fokáról felküzdeniük magukat, mint a legnehezebb életkörülmények között élő napszamosok gyermekeinek.

A most már tisztábban látható folyamatok még jobban érzékelhetővé válnak, ha egyes, összetartozó kategóriákat összevonunk, és hallgatóságon belüli arányukat is kifejezzük. A 37 kategóriából álló statisztikai adatokkal tovább dolgozva 13 foglalkozási csoportot létrehozása látszik célravezetőnek. A 37 kategória csoportosítását az alábbi rendezési elv szerint hajtottuk végre:¹³

¹³ Ezúton is szeretném köszönetemet kifejezni dr. Timár Lajosnak, egykori témavezetőmnek, aki a doktori értekezésemben is felhasznált statisztikai kimutatások feldolgozása és rendszerezése során szakmai tanácsokkal látott el, és a foglalkozási kategóriák csoportosításához is iránymutatással szolgált. Az alábbiakban közölt felsorolás alkalmával az újonnan létrehozott fűcsoportok megnevezését követően szögletes zárójelben található a korábbi táblázatban szereplő, összevonásra kerülő kategóriák sorszáma.

- I. Nagy és középbirtokos, nagy és középbérlő (100 kat. holdtól felfelé) [1+2]
- II. Köztisztviselő¹⁴ (gazdasági, közlekedési tisztviselő, köztisztviselő, díjnok, katonatiszt) [6+21+24+28]
- III. Értelmiség (pap, tanár, tanító, másféle értelmiségi) [25+26]
- IV. Nyugdíjas köztisztviselő (nyugalmazott pap, tanár, tanító is) [30]
- V. Tőkés, járadékos, háztulajdonos és magánzó [33]
- VI. Altiszt (közhivatalban alkalmazott vagy másféle értelmiségi altiszt, egyéb közlekedési segédszemély, katona altiszt, nyugdíjas altiszt) [22+27+29+32]
- VII. Kisbirtokos (kisbirtokos, kisbérlő, egyéb önálló őstermelő) [3+5]
- VIII. Agrárdolgozó¹⁵ (napszámos, cseléd, egyéb gazdasági segédszemély) [4+7+8]
- IX. Nagy- és középkereskedők, illetve iparosok (nagyiparos, nagykereskedő, közlekedési nagyvállalkozó) [9+14+19]
- X. Kiskereskedő, kisiparos (kisiparos, kiskereskedő, közlekedési kisvállalkozó) [10+15+20]
- XI. Magántisztviselő (ipari, kereskedelmi, illetve egyéb nyugdíjas tisztviselő) [11+16+31]
- XII. Munkás (ipari, kereskedelmi, közlekedési segédszemély vagy napszámos, házi cseléd) [12+13+17+18+23+34+35+37]
- XIII. Egyéb [36]

Mint látható bizonyos csoportok egyesítése teljesen indokoltnak bizonyult, s a végrehajtott műveletek eredményeképpen egy jóval átláthatóbb társadalomszerkezet állt elő. A nagybirtokos, nagybérlő összevonása a középbirtokos, középbérlő kategóriával (I.), valamint a nagykereskedők és a nagyiparosok összevonása a közlekedési nagyvállalkozóval (IX.) egyértelműnek tekinthető. A köztisztviselők csoportjába a tisztviselőknél és a díjnokokon kívül a katonatisztek is besorolhatók (II.), míg az értelmiséget leginkább a pap, tanár, tanító, illetve az egyéb szellemi foglalkozásokat űző orvosok, mérnökök, ügyvédek és más értelmiségi szabadfoglalkozásúak alkotják (III.). A nyugdíjas köztisztviselő (IV.) és a tőkés, járadékos, háztulajdonos (V.) kategóriák annyira elkülönülnek a többi kategóriáktól, hogy összevonásuk egyáltalán nem lehetséges.

Az altisztek esetében viszont a közlekedési segédszemélyek, a közhivatali alkalmazottak, a katona altisztek, valamint a nyugdíjas altisztek összevonása célszerű volt (VI.). A kisbirtokos (VII.), az agrárdolgozó (VIII.), valamint a kisiparos, kiskereskedő (X.) kategóriák létrehozásánál végrehajtott csoportosítás ugyancsak egymáshoz nagyon kö-

¹⁴ A katonatisztek besorolását a köztisztviselők közé egyebek mellett származásuk, jövedelmük és anyagi helyzetük is indokolja. – A katonatisztek társadalmi arculatáról vö. SZAKÁLY Sándor, *A magyar katonai felső vezetés társadalmi és anyagi helyzete 1919–1945*, = A magyar katonatiszt (1848–1945), szerk. HAJDU Tibor, Budapest, 1985, 85–112.

¹⁵ A hagyományosan agrárproletárnak nevezett társadalmi réteg, melynek legfontosabb megkülönböztető jegye, hogy mezőgazdasági munkából tartja el önmagát, jelen dolgozatban mint „agrármunkás” szerepel.

zel eső foglalkozásokat egyesített. A magántisztviselők külön nem szerepeltek a 37 foglalkozási kategória között (pedig, mint azt a későbbiekben látni fogjuk, egyes hallgatók eleve így adták meg szüleik foglalkozását), így ennek a csoportnak a létrehozása célszerű volt (XI.). Az iparban és a kereskedelemben dolgozó vagy innen nyugalomba vonult tisztviselők kerültek ide. Végül a munkások magukba olvasztották azokat a fizikai munkát végző rétegeket, melyek nem a mezőgazdaságban dolgoztak, és a társadalomban elfoglalt helyük, identitásuk alapján nagyon közel eshettek egymáshoz (XII.). Ezek után pedig érdemes megtekinteni, hogy hogyan is alakult az egyetemi hallgatóság szüleinek foglalkozási szerkezete az összevonások után keletkezett 13 foglalkozási főcsoport tekintetében:

A hallgatók szüleinek foglalkozása a 13 foglalkozási főcsoport alapján
(százalékban és számokban)

FOGLALKOZÁSI KATEGÓRIÁK	1929/30	1934/35	1936/37
I. Nagy- és középbirtokos	1·9 206	2·4 277	2·3 243
II. Köztisztviselő	20·7 2244	22·4 2619	21·2 2213
III. Értelmiség	20·2 2187	19·2 2247	18·6 1945
IV. Nyugdíjas köztisztviselő (pap, tanár, tanító)	9·9 1069	8·8 1030	9·1 953
V. Tőkés, járadékos, háztulajdonos, illetve magánzó	1·0 106	0·6 66	0·9 91
VI. Altiszt	5·6 608	8·3 977	9·9 1033
VII. Kisbirtokos	6·5 697	5·8 672	7·1 736
VIII. Agrárdolgozó	1·5 166	1·4 170	1·0 106
IX. Nagy- és középkereskedők, illetve iparosok	1·2 129	1·4 166	1·5 154
X. Kiskereskedő, kisiparos	14·5 1573	13·0 1521	11·6 1214
XI. Magántisztviselő	12·8 1390	13·2 1548	13·4 1398
XII. Munkás	3·7 401	3·0 357	2·9 302
XIII. Egyéb	0·5 53	0·5 55	0·5 55
<i>Összesen</i>	<i>100·0 10829</i>	<i>100·0 11705</i>	<i>100·0 10443</i>

A táblázat adatait szemügyre véve rögtön szembetűnik, hogy a köztisztviselő és az értelmiségi szülők aránya kiemelkedett a többi foglalkozási kategória közül. Ha a köztisztviselőket tehát – a korábbi kimutatásokhoz hasonlóan – egy rendkívül tágan értelmezett értelmiségi csoportba sorolnánk, akkor valóban megdöbbentő lenne az „értelmiségi önreprodukció” mértéke. Az értelmiségi szülők gyermekeinek az aránya az egyetemeken önmagában is igen jelentős volt, s a kormányzat megkülönböztetett figyelmét élvező köztisztviselői réteggel történő összevonása teljesen indokolatlan. Szembetűnő viszont, hogy az értelmiségi szülőkkel rendelkező hallgatók aránya fokozatosan csökkenő tendenciát mutat, ami az egyetemi hallgatóság származás szerinti megoszlásában bekövetkező átrendeződési folyamatokra enged következtetni.

A tisztviselők gyermekeinek arányát vizsgálva megállapítható, hogy a legjelentősebbnek tekinthető köztisztviselői csoport (20% felett) mellett 10% körüli volt a nyugdíjas köztisztviselők, valamint 12-13% körüli a magántisztviselők aránya a hallgatóság szülei között. Vagyis a 40%-ot is jóval meghaladta a valamilyen tisztviselői állásban lévő vagy tisztviselői múlttal rendelkező szülők gyermekeinek aránya.

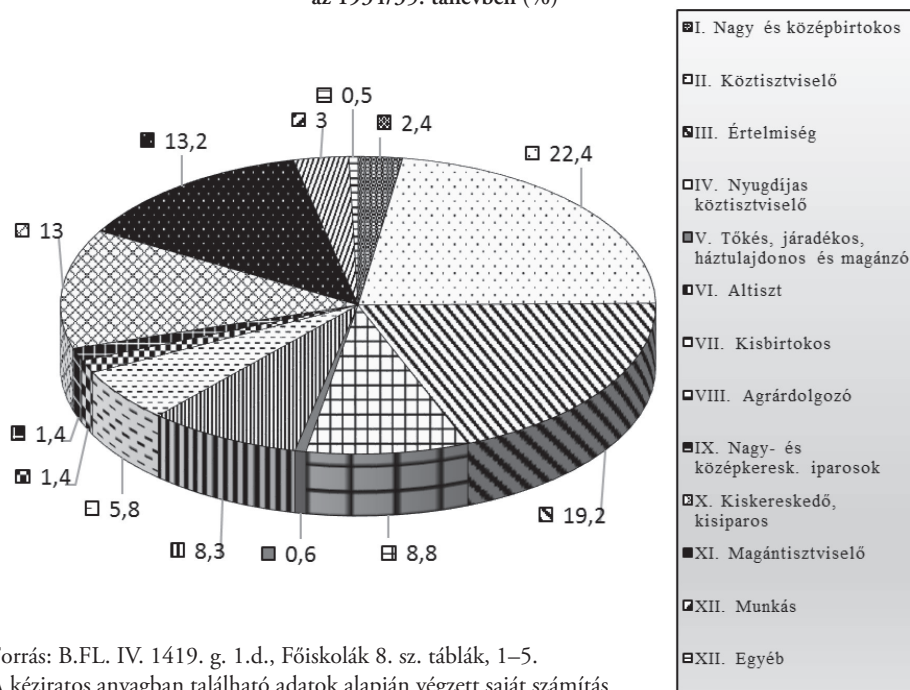
A 10%-os határt mindhárom vizsgált évben biztosan túllépte azon hallgatók számaránya, akik kiskereskedő vagy kisiparos foglalkozású családból érkeztek az egyetemekre.¹⁶ A tisztviselők és az értelmiségiek mellett ez a társadalmi csoport volt az, melyből a hallgatók egy jelentősebb része kikerült. Nem szabad azonban elfelejtenni arról, hogy a városi kispolgársághoz tartozó két meghatározó csoport csak együttesen volt képes meghaladni például a nyugdíjas köztisztviselők arányát. Figyelemre méltó az is, hogy míg az 1929/30-as tanévben még nagyobb arányt képviseltek a magántisztviselők gyermekeinél, addig ez az arány az 1930-as évek közepére kiegyenlítődött. Az 1936/37-es tanévre vonatkozó adatok pedig már azt mutatják, hogy a magántisztviselők majdnem 2%-os fölénybe kerültek velük szemben. A folyamatok tehát a városi kispolgárság kisiparos, kiskereskedői rétegének a fokozatos visszaszorulására engednek következtetni az egyetemeken.

A társadalom legvagyonosabb csoportjai, a gazdasági vezető rétegbe tartozó nagy- és középbirtokosok, valamint nagy- és középkereskedők, illetve iparosok a hallgatók 1-2%-át adták. Nem olyan meglepő ez, hiszen amúgy is meglehetősen szűk társadalmi rétegekről volt szó. A kisbirtokos családból származó hallgatók ellenben, bár számáruk ingadozásokat mutat, mindvégig meglehetősen markáns csoportot jelentettek a hallgatói társadalomban.

¹⁶ A tanítási költségek vállalása a kisiparos és kiskereskedő családok számára is igen megterhelő lehetett, hiszen, mint ahogy azt L. Nagy Zsuzsa is kiemelte, ez a társadalmi réteg „jövendelméből, hasznából, nem pedig havi fix fizetésből él.” Legtöbbjük anyagi helyzetéről sokat elmond az is, hogy „az iparban 93%-ot tettek ki a segéd nélkül és a legfeljebb három segéddel dolgozók, a kereskedelemben pedig 89%-ot a segéd nélkül és legfeljebb két segéddel működő üzletek (1930).” Vö. L. NAGY ZSUSZA, *Iparosok, kereskedők és kispolgárok a két világháború közötti Magyarországon* = Magyarország társadalomtörténete II. 1920–1944. (Szöveggyűjtemény), szerk. GYÁNI GÁBOR, Budapest, 1995, 167. és 171.

Külön érdemes szólni a kispolgárság altiszti rétegéről is, amennyiben az adatok az egyetemi hallgatóság soraiban jelentkező egyre nagyobb térnyerésükre látszanak utalni. Az 1936/37-es tanévre arányuk (közel 10%!) már meghaladta a nyugdíjas tisztviselőket is.

Az egyetemi hallgatóság származás szerinti megoszlása az 1934/35. tanévben (%)

Forrás: B.FL. IV. 1419. g. 1.d., Főiskolák 8. sz. táblák, 1-5.

A kéziratban található adatok alapján végzett saját számítás

A munkás szülőkkel rendelkező 3%, bár roppant nehéz körülmények között végezhette tanulmányait,¹⁷ de még mindig sokkal jobb helyzetben volt, mint azok az agrárdolgozó családból érkező diákok, akik mindössze 1-1,5%-át adták a hallgatóságnak.¹⁸

¹⁷ A városi munkásság jövedelmi viszonyaira vonatkozóan L. Nagy Zsuzsa végzett kutatásokat. Megállapítása szerint: „A gyáripari munkások évi átlagfizetése 1938-ban 1200 P volt. Az átlag mögött a segéd- és betanított munkások 900-950 pengője és a nyomdászok 2300 P évi fizetése állt. Az átlagot meghaladó, a havi 200 P-t megközelítő keresettel csak a szakmunkások számolhattak.” Vö. L. NAGY ZSUSZA, *Életmód = Magyarország társadalomtörténete II. 1920-1944.* (Szöveggyűjtemény), szerk. GYÁNI GÁBOR, Budapest, 1995, 362. Ebből az összegből valóban nagyon nehéz lehetett a félévente 102 pengős tandíjat, valamint a nagyjából 40 pengőt kitevő mellékdíjakat kifizetni. Különösen nagy teher hárult a gyermekeiket egyetemre küldő munkáscsaládokra, amennyiben az utazás, a lakhatás és az étkeztetés költségeit is nekik kellett fedezniük.

¹⁸ Összehasonlításképpen itt kell megemlíteni, hogy Gunst Péter számításai szerint a magyar társadalom több mint felét kitevő agrárnépesség 69,52%-a tartozott az 5. kat. holdnál kevesebb földtulajdonnal rendelkező legszegényebb népcsoport közé. Vö. GUNST PÉTER, *A paraszti társadalom Magyarországon a két világháború között = Magyarország társadalomtörténete II. 1920-1944.* (Szöveggyűjtemény), szerk. GYÁNI GÁBOR, Budapest, 1995, 116. és 119.

Ezek a társadalmi csoportok tehát valóban alulreprezentáltak voltak a korszak felsőoktatásában.¹⁹ Nyilvánvaló, hogy ezekből, a társadalmi hierarchia legalján elhelyezkedő rétegekből volt a legnehezebb bejutni a felsőoktatásba, és a munkás vagy napszámos családokból érkező hallgatók lehetnek azok, akik legkevésbé számíthatnak szülei anyagi támogatására egyetemi éveik alatt. Abban, hogy ezek az ifjak mégis tanulni tudtak, és eljutottak a diploma megszerzéséig, óriási szerepe lehetett azoknak a diákjóléti intézményeknek, melyek minden egyetemen kiépültek, és igyekeztek a szegény sorsú hallgatók helyzetén segíteni.²⁰

Ha az egyes kategóriák arányának változását a társadalmi mobilitás szempontjából vizsgáljuk tovább, akkor azt látjuk, hogy a kisebb ingadozást mutató köztisztviselő réteg túlsúlya egy pillanatra sem forgott veszélyben a hallgatói társadalomban. Nem ez a társadalmi csoport volt tehát az, amely teret engedett az alsóbb néprétegek felemelkedni vágyó fiai számára.

A másik meghatározó csoport, az értelmiség vizsgálata ebből a szempontból jóval érdekesebb. Az adatok világosan rámutatnak, hogy az értelmiségi önreprodukció mértéke a harmincas évek második felére érezhetően csökkent. Igaz ugyan, hogy az 1936/37-es tanévben még így is 18% felett maradt az értelmiségi szülők gyermekeinek számaránya az egyetemeken, de a megindult folyamatok egyértelműen tükröződnek az arányszámok módosulásaiból. Világos, hogy a felsőoktatásban az 1930-as évek második felének lelegején tapasztalható értelmiségi önreprodukció visszaszorulásában elsősorban a városi értelmiségi családok gyermekvállalási kedvének az 1920-as évek elejétől tapasztalható visszaszorulása figyelhető meg.²¹ Az alacsonyabb gyermeklétszám, az egyke elterjedése a magasabb végzettségű családok esetében elkerülhetetlenül vezetett oda, hogy az oktatási rendszer nyitottabbá vált az alsóbb néprétegek számára. A folyamat hátterében azonban nem kis szerepe lehetett emellett a szellemi pályákon megnövekedett munkanélküliség riasztó hatásának is.

Az egyetemi hallgatóságra vonatkozó adatok rámutatnak azonban arra is, hogy az értelmiség arányának mérséklődésével kínálkozó esélyt nem minden társadalmi csoport tudta kihasználni. Mint említettük Andorka Rudolf megállapítása szerint az önálló iparosok és kereskedők képezték a két világháború közötti értelmiség fő utánpótlási

¹⁹ A társadalom legalsóbb néprétegéből kikerülő fiatalok tudása, felkészültsége sem volt összemérhető a jobb körülmények közül érkező fiatalokéval. Ahogy azt Balogh István is kiemelte: „Az iskolába került parasztyereknek nagy tömege tanulmányi eredményekben nem tudta felvenni a versenyt szerencsésőbb szociális helyzetben levő iskolatársaival. A zsúfolt lakás, a rossz táplálkozás, a ruhátlanság minden tekintetében éreztette hatását. [...] Legtöbbjüknek tankönyve sem volt, sokszor a legszükségesebb írószereket sem voltak képesek beszerezni.” BALOGH István, *A parasztság művelődése a két világháború között* = Magyarország társadalomtörténete II. 1920–1944. (Szöveggyűjtemény), szerk. GYÁNI Gábor, Budapest, 1995, 396.

²⁰ A Debrecenben működő diákjóléti intézmények történetéről már született átfogó történeti összefoglalás. Vö. KIRÁLY Sándor, *Diáksegélyezés, kollégiumok, sport* = A Debreceni Egyetem Története 1912–2012, Debrecen, 2012, 267–288.

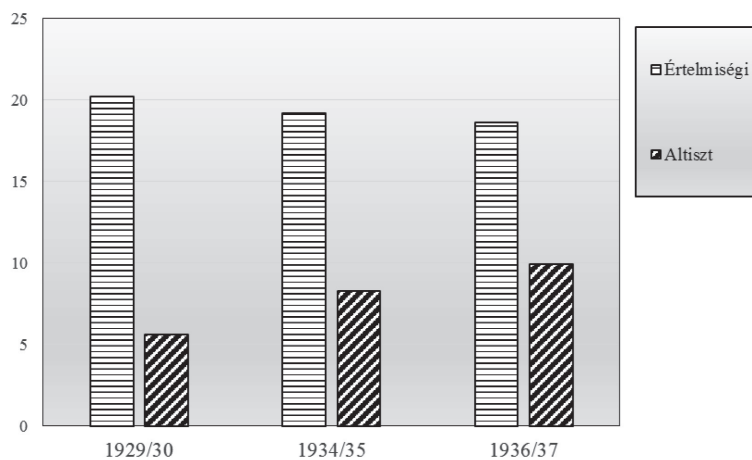
²¹ A városi értelmiségi családok gyermeklétszámára vonatkozó részletesebb elemzésre vö. TIMÁR Lajos, *Az oktatási rendszer és az értelmiség reprodukciója a két világháború között Magyarországon* = Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben, Budapest, 1995., 585–586.

bázisát. Igaz ugyan, hogy a kisiparosok és a kiskereskedők gyermekei igen szép számmal jártak egyetemre, mégis világosan látszik, hogy az évek során arányuk csökkenni kezdett. Az 1929/30-as és az 1936/37-es tanév között 3%-os visszaesés tapasztalható az esetükben. A kisiparos, kiskereskedő családok gyermekeinek aránya az 1936/37-es tanévben meghaladta ugyan a 11%-ot, és jelentősnek mondható, de ez még a magántisztviselő szülőkkel rendelkező hallgatók arányától is közel 2%-kal maradt el.

A kisiparosok és kiskereskedők szerepvállalása az egyetemi hallgatóság szülei között tehát számottevőnek mindenképp nevezhető, de nem úgy tűnik, hogy a „fő utánpótlási bázis” meghatározás pontos lenne az esetükben.²² Kizárólagosságról pedig egyáltalán nem lehet beszélni ennek a társadalmi csoportnak a kapcsán. Annál is inkább így van ez, hiszen számarányuk inkább visszaesésben, semmint növekedésben volt a vizsgált időszakban. A nagy- és középkereskedők, illetve a nagy- és középiparosok pedig, bár némi növekedés figyelhető meg arányszámaikat illetően, de olyan kis részét tették ki a hallgatói társadalomnak, hogy jelentősen nem módosítják az iparral és kereskedelemmel foglalkozó szülők jelentőségéről elmondottakat.

Az eddigiek alapján meglepőnek tűnhet, hogy az értelmiség arányának lassú és fokozatos visszaesésével párhuzamosan az ipari munkásság és a mezőgazdasági agrárdolgozók aránya nem, hogy nem ugrott meg, de ugyancsak jól észrevehetően csökkent. Az 1929/30-as és az 1936/37-es tanév között a munkásság 0,8, míg az agrárdolgozó réteg

Az értelmiségiek és az altisztek gyermekeinek egymáshoz viszonyított aránya az egyetemeken

²² L. Nagy Zsuzsa az iparos- és kereskedőtársadalomról írt egyik tanulmányában a réteg iskolázottságával kapcsolatban megállapította: „Az iparosok és kereskedők tanultságának színvonala nagy általánosságban megfelelt anyagi helyzetüknek és társadalmi státusuknak. Túlnyomó részük számára az iskola az elemi iskolát jelentette, egyben a közoktatásban való részvételük végét is.” L. NAGY ZSUSZA, *Nők az iparosok és kereskedők között* = Emlékkönyv Gunst Péter 70. születésnapjára, szerk. ifj. BARTA JÁNOS, PALLAI LÁSZLÓ, Debrecen, 2004, 338.

0,5%-os visszaszorulása tapasztalható. Világos tehát, hogy a társadalmi felemelkedés útja a felsőoktatásban nem a legalsó rétegek számára nyílt meg. Esetükben a társadalmi mobilitás további beszűküléséről sem túlzás beszélni.

A számsorokat böngészve és a fenti ábrára tekintve kiderül, hogy az értelmiség által szabadon hagyott teret leginkább az altisztek csoportja tudta betölteni. Az adatok világosan tárják eléink az altiszt szülőkkel rendelkező hallgatók robbanásszerű előretörését a hallgatói társadalomban. Ez a meglehetősen képlékeny társadalmi réteg az 1929/30-as tanévben még az egyetemi hallgatók 6%-át sem tette ki. Ezt követően az altiszt családkból származó hallgatók száma és aránya egyaránt ugrásszerű növekedésnek indult, s az 1936/37-es tanévre az altisztek gyermekeinek száma az egyetemeken meghaladta az ezer főt, arányuk pedig elérte a 9,9%-ot. A növekedés egyértelmű, és igen sokat elmond az 1930-as évek mobilitási viszonyairól.

Látható tehát, hogy az értelmiség lassú, de folyamatos háttérbe szorulásával párhuzamosan más társadalmi csoportok, főként az altisztek előtt nyílt meg a felsőoktatásba vezető út. Tekintve, hogy a társadalmi mobilitás folyamatában megindult változások a közép- és alapfokú oktatásra vezethetők vissza, valószínűsíthető, hogy a társadalmi hierarchia alsóbb fokán álló csoportok mobilitási esélyeinek a javulása korábban megindulhatott. Ezt támasztják alá azok a vizsgálatok is, melyek elsősorban a középiskolai diákok származás szerinti megoszlására összpontosítottak.²³ Célszerű itt egy pillanatra megállni és vizsgálatainkat olyan irányban folytatni, amely még tágabb megvilágításba helyezheti a felsőoktatásban lezajló folyamatokat. A Horthy-korszak felsőoktatási rendszerének társadalmi mobilitási lehetőségeit elemezve figyelmet kell fordítani nemcsak az egyetemi struktúra egészére, hanem az egyes intézményekre és az egyes karokra is. A következőkben erre teszünk kísérletet oly módon, hogy a társadalmi mobilitás szempontjából különösen lényeges felsőbb és alsóbb rétegek egymáshoz viszonyított arányát vetjük össze egyetlen, eddigi vizsgálataink alapján köztesnek számító tanév tekintetében.

²³ Vö., TIMÁR Lajos, *Területi különbségek a városi kispolgári rétegek társadalmi helyzetében és mobilitási viszonyaiban* = Iparosok és kereskedők a két világháború közötti Magyarországon (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 11.), szerk. L. NAGY Zsuzsa, Budapest, 1994, 56–94; L. NAGY Zsuzsa, *Az iparosok, a kereskedők és az iskola. In: Iparosok és kereskedők a két világháború közötti Magyarországon* (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 11.), szerk. L. NAGY Zsuzsa, Budapest, 1994, 7–55; TIMÁR Lajos, *Az oktatási rendszer... i. m.*, 577–587. A középfokú oktatás felekezeti szerinti vizsgálatáról bővebben KARÁDY VIKTOR, *Társadalmi mobilitás, reprodukció és az iskolázás minőségi egyenlőtlenségei* = Uő., *Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek Magyarországon (1867–1945)*, Budapest, 1997, 111–130; Uő., *Felekezetsajátos középiskolázási esélyek és a zsidó túliszkolázás mérlege (1900–1941)* = Uő., *Zsidóság és társadalmi egyenlőtlenségek (1864–1945)*, Budapest, 2000, 223–256.

2. Az egyetemi hallgatók származásának megoszlása egyetemek és tudománykarok szerint

Az egyetemi hallgatóság származás szerinti megoszlásának egyetemek és tudománykarok szerinti vizsgálatával tehát elsősorban az országos folyamatok helyi szinten jelentkező eltéréseinek, sajátosságainak a feltárására törekszünk. A részletes elemzés érdekében célszerű külön választani a gazdasági és szellemi vezető rétegek, valamint az alsóbb társadalmi rétegek feltörekvő gyermekeinek egyes egyetemek és karok közötti megoszlását.

A vezető rétegek és a köztisztviselők gyermekei a tudományegyetemi karokon az 1934/35. tanévben²⁴

TUDOMÁNYKAROK	Az összes hallgatók száma	Nagy- és középbirtokos	Nagy- és középkeresk., ill. iparos	Értelmiségi	Köztisztviselő
<i>Pázmány Péter Tudományegyetem (Budapest)</i>					
Római Katolikus Hittudományi Kar	100·0 151	1·3 2	–	16·6 25	8·6 13
Jog- és Államtudományi Kar	100·0 2073	2·7 56	1·3 27	17·7 367	29·6 614
Államszámvitel tanfolyam	100·0 120	1·7 2	3·3 4	5·8 7	26·7 32
Orvostudományi Kar	100·0 997	1·0 10	1·9 19	20·6 205	23·6 235
Bölcsészettudományi Kar	100·0 1435	1·1 16	1·9 27	23·5 337	20·5 295
Gyógyszerészeti tanfolyam	100·0 143	4·2 6	0·7 1	46·9 67	14·0 20
Összesen	100·0 4919	1·9 92	1·6 78	20·5 1008	24·6 1209
<i>Tisza István Tudományegyetem (Debrecen)</i>					
Református Hittudományi Kar	100·0 185	0·5 1	–	28·7 53	10·3 19
Jog- és Államtudományi Kar	100·0 543	2·9 16	0·2 1	21·2 115	22·7 123
Államszámvitel tanfolyam	100·0 9	11·1 1	–	22·2 2	22·2 2
Orvostudományi Kar	100·0 298	2·0 6	0·3 1	21·5 64	19·1 57
Bölcsészettudományi Kar	100·0 284	2·5 7	1·4 4	28·5 81	16·2 46
Összesen	100·0 1319	2·4 31	0·5 6	23·9 315	18·7 247

²⁴ BFL. IV. 1419. g. 1.d., Főiskolák 8. sz. táblák, 1–5.

TUDOMÁNYKAROK	Az összes hallgatók száma	Nagy- és középbirtokos	Nagy- és középkeresk., ill. iparos	Értelmiségi	Köztisztviselő
<i>Erzsébet Tudományegyetem (Pécs)</i>					
Ágostai Hitvallású Evangélikus Hittudományi Kar (Sopron)	100-0 116	–	0-8 1	16-4 19	10-4 12
Jog- és Államtudományi Kar	100-0 883	2-5 22	1-5 13	14-2 125	26-4 233
Államszámvitel tanfolyam	100-0 9	–	–	–	11-1 1
Orvostudományi Kar	100-0 370	2-4 9	1-1 4	21-4 79	22-4 83
Bölcsészettudományi Kar	100-0 143	0-7 1	1-4 2	25-2 36	18-9 27
Összesen	100-0 1521	2-1 32	1-3 20	17-0 259	23-4 356
<i>Ferenc József Tudományegyetem (Szeged)</i>					
Jog- és Államtudományi Kar	100-0 839	3-3 28	1-0 8	14-7 123	24-0 201
Államszámvitel tanfolyam	100-0 8	–	–	–	25-0 2
Orvostudományi Kar	100-0 332	2-7 9	1-2 4	22-9 76	19-9 66
Bölcsészettudományi Kar	100-0 173	1-2 2	–	24-9 43	18-5 32
Mennyiségtan és Természettudományi Kar	100-0 140	0-7 1	–	24-3 34	24-3 34
Gyógyszerészeti tanfolyam	100-0 53	–	–	47-2 25	9-4 5
Összesen	100-0 1545	2-6 40	0-8 12	19-5 301	22-0 340
<i>József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem (Budapest)</i>					
	100-0 2401	3-4 82	2-1 50	15-2 364	19-4 467
<i>Mindössze</i>	<i>100-0</i> <i>11705</i>	<i>2-4</i> <i>277</i>	<i>1-4</i> <i>166</i>	<i>19-2</i> <i>2247</i>	<i>22-4</i> <i>2619</i>

A fenti táblázatban a gazdasági és szellemi elit mellett az állam működésében kulcsfontosságú és az egyetemi hallgatóság szüleinek jelentős hányadát kitevő köztisztviselői réteg is helyet kapott. Az adatokból kitűnik az is, hogy a vizsgált társadalmi csoportok mely egyetemeket részesítették előnyben a pályaválasztásánál. Az országos arányszámoktól való eltérés, még ha nem is túl jelentős, bizonyos tendenciákra egyértelműen rámutat.

A nagy- és középbirtokosok gyermekeinek egyetemek közötti megoszlását vizsgálva feltűnő, hogy Budapesten a Pázmány Péter Tudományegyetemen az országos arányszámnál jóval alacsonyabb (2% alatti), míg a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen jóval magasabb (3%-ot is meghaladó) arányban képviseltették magukat. A nagy- és középbirtokos szülő tehát igyekeztek műszaki, közgazdasági ismeretek megszerzésére ösztönözni gyermekeiket.

A nagy- és középkereskedő, valamint a nagy- és középiparos szülőkkel kevesebb hallgató rendelkezett, de az egyetemek közötti megoszlásuk rendkívül érdekes. Szembetűnő, hogy arányszámaik Budapesten jóval magasabbak, mint a vidéki egyetemeken. Esetükben is a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem tűnt ki a leginkább. Az itt tapasztalható, 2%-ot is meghaladó arányszám volt a legmagasabb az országban. A Pázmányon a hallgatók 1,6%-át tették ki az ilyen származású hallgatók, ami szintén magasnak számított. A vidéki egyetemeken ehhez képest csupán Pécsen haladta meg arányuk az 1%-ot. A nagy- és középkereskedő, valamint a nagy- és középiparos családok gyermekei legkevésbé Debrecenben fordultak elő. Itt mindössze 6 hallgató tartozott származását tekintve ebbe a társadalmi kategóriába, ami 0,5%-os aránynak felelt meg.

Az értelmiség gyermekeinek jelenléte az egyetemeken a korábban bemutatott csökkenés ellenére nagyon jelentős maradt. Elsőként azt kell megállapítani, hogy a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem 15%-ot is alig meghaladó arányszáma arra utal, hogy az értelmiségi szülők gyermekeiket inkább a tudományegyetemek felé orientálták. Ezekben a családokban a gazdasági, műszaki képzés presztízse messze elmaradt a tudományegyetemen elsajátítható, a klasszikus műveltséghez kötődő ismeretek mögött. Ezt jelzi az is, hogy eközben a Pázmányon már a 20%-ot is meghaladta az értelmiségi szülőkkel rendelkező hallgatók aránya. Elmaradt ettől a vidéki egyetemek közül Szeged (19,5%) is és Pécs (17%) is. A Tisza István Tudományegyetemen viszont a hallgatóság majdnem $\frac{1}{4}$ -ét tették ki az értelmiségi családból származó fiatalok. E réteg gyermekei tehát a legnagyobb arányban Debrecenben voltak jelen. Nem túlzás azt állítani, hogy a vidéki értelmiség egyik fellegvára Debrecenben volt, s a Tisza István Tudományegyetem óriási vonzóerőt jelentett a régióban élő értelmiségi családok gyermekei számára.

A köztisztviselői réteg arányát tekintve a legszámottevőbb volt minden kategória közül. A köztisztviselők gyermekeinek felsőfokú tanulmányait a korszak oktatáspolitikája is minden eszközzel igyekezett támogatni. (A legszembetűnőbb támogatási forma

az ún. köztisztviselői tandíjkedvezmény²⁵ volt, valamint a szintén kifejezetten ehhez a réteghez kötődő köztisztviselői ösztöndíj²⁶.)

A köztisztviselő családok gyermekeinek az egyetemek közötti megoszlását tekintve minden eddigénél eltérő kép tárul elénk. Az egyetemek közül a Pázmányon tanultak a legnagyobb arányban, ahol az amúgy sem jelentéktelen hallgatói létszám majdnem ¼-ét tették ki. Szintén 20%-ot meghaladó arányban tanultak Pécsen (23,4%) és Szegeden (22%) is. Nem volt ekkora súlyuk azonban a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen (19,4%). A köztisztviselő szülőkkel rendelkező hallgatók aránya Debrecenben volt a legalacsonyabb, mivel itt a hallgatósnak mindössze 18,7%-át tették ki. (Nem véletlen, hogy épp a Tisza István Tudományegyetem Tanácsa volt az, amelyik 1929 áprilisában²⁷ és 1930 decemberében²⁸ is állást foglalt a köztisztviselői tandíjkedvezmény megszüntetésének érdekében.)

A kari szintű vizsgálattal még tovább bontva is be lehet mutatni a felsőoktatásban mutatkozó réteg specifikus eltolódásokat, és következtetéseket lehet levonni arra vonatkozóan, hogy az egyes társadalmi csoportok gyermekei rendelkeztek-e valamilyen, kifejezetten rájuk jellemző, egy-egy tudománykarhoz köthető irányultsággal. Az erre fókuszáló további elemzéstől azonban jelen dolgozatban eltekintünk, a legfontosabb adatok a táblázatból leolvashatók. Arra keressük inkább a választ, hogy a társadalom alsóbb rétegeiből érkező, egyetemista fiatalok mely intézményeket részesítették előnyben, hol, mely egyetemeken látták a leginkább annak a lehetőségét, hogy sikeresen befejezhetik tanulmányaikat, s diplomát szerezve elindulhatnak a társadalmi felemelkedés útján. Az erre vonatkozó információkat az alábbi táblázatban kell keresni:

²⁵ A köztisztviselői tandíjkedvezményt egy 1922-es miniszteri rendelet (VKM. 90.981/1922) hozta létre olyan formában, hogy az akkor 500 koronáról 1000 koronára felemelt tandíj összegét a közalkalmazottak gyermekei számára továbbra is 500 koronában hagyta meg. Kimondta a rendelkezés azt is, hogy a „közalkalmazottak gyermekei úgy, mint a múltban, azontúl is tandíjmentességben részesítendőek, amennyiben a tandíjmentességi szabályzatban előírt követelményeknek megfelelnek, ha azonban jogalap hiányában tandíjmentességben nem részesíthetők, akkor tőlük azontúl féltandíj szedhető”. Vö., MAGYARY Zoltán, *Emlékirat az egyetemi ifjúság szociális gondoskodásának megszervezése tárgyában*, Budapest, 1929, 50.

²⁶ A közalkalmazottak gyermekeinek tanulmányi ösztöndíjáról az 1927. évi XIV. tc. rendelkezett évi 1 millió pengőt irányozva elő erre a célra. A végrehajtási utasítás (VKM. 91.000/1928.) a középiskolai tanulók részére évi 400 pengőt, az egyetemi hallgatók részére évi 800 pengőt, azok részére pedig, akiket a diploma megszerzése után az Országos Ösztöndíjtanács döntése alapján 1 vagy 2 évig továbbra is támogattak, belföldi kutatási ösztöndíj címén évi 1000 pengőt állapított meg. Vö., MAGYARY, *i. m.*, 57.

²⁷ „[...] Egyetemünk négy karának véleményes jelentései közül három a köztisztviselői tandíjkedvezmény eltörlése mellett foglal állást. Egyedül a bölcsészettudományi kar kívánja a köztisztviselői tandíjkedvezmény fenntartását mindaddig, míg a köztisztviselők fizetése nem éri el a békebeli színvonalat. [...]” – Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára [A továbbiakban: MNL HBML] VIII. 1/a. 8. k. ET-1928/29. tanév, XIII. rendes ülés, 1929. ápr. 29., 79. szám. 1911 etsz. a.

²⁸ „[...] Felterjesztésében kéri Tanácsunk a vallás- és közoktatásügyi Miniszter Urat arra, hogy a köztisztviselői tandíjkedvezményt véglegesen megszüntetni kegyeskedjék, mert Tanácsunk megítélése szerint a szorgalmas, de nem köztisztviselő szülőktől származó hallgatók előtt visszatetsző az az ellentét, mely köztük és a köztisztviselői tandíjkedvezményt minden különösebb kívánság nélkül élvező hallgatók között ezidő szerint fennáll [...]” – MNL HBML. VIII. 1/a. 10. k. ET-1930/31. tanév, VI. rendes ülés, 1930. dec. 19., 52. szám. 1094 etsz. a.

Az alsóbb társadalmi rétegek feltörekvő gyermekei a tudományegyetemek karain
az 1934/35. tanévben²⁹

TUDOMÁNYKAROK	Altiszt	Kisbirtokos	Kiskereskedő, kisiparos	Agrárdolgozó	Munkás
<i>Pázmány Péter Tudományegyetem (Budapest)</i>					
Római Katolikus Hittudományi Kar	9-3 14	24-5 37	16-6 25	9-9 15	5-3 8
Jog- és Állam- tudományi Kar	5-8 120	3-6 74	9-0 187	1-1 23	3-5 73
Államszámvitel tanfolyam	14-2 17	0-8 1	19-2 23	0-8 1	4-2 5
Orvostudományi Kar	6-1 61	4-4 44	12-0 120	1-1 11	3-2 32
Bölcsészettudományi Kar	9-0 129	3-8 54	10-0 144	2-0 28	2-9 42
Gyógyszerészeti tanfolyam	3-5 5	2-1 3	6-3 9	1-4 2	–
Összesen	7-0 346	4-3 213	10-3 508	1-6 80	3-3 160
<i>Tisza István Tudományegyetem (Debrecen)</i>					
Református Hittudományi Kar	12-4 23	23-8 44	9-7 18	2-2 4	1-6 3
Jog- és Állam- tudományi Kar	7-9 43	7-6 41	16-2 88	0-9 5	3-2 12
Államszámvitel tanfolyam	11-1 1	11-1 1	11-1 1	–	–
Orvostudományi Kar	7-4 22	9-4 28	18-5 55	0-3 1	2-4 7
Bölcsészettudományi Kar	12-0 34	12-7 36	7-7 22	0-7 2	2-1 6
Összesen	9-3 123	11-4 150	13-9 184	0-9 12	2-1 28
<i>Erzsébet Tudományegyetem (Pécs)</i>					
Ágostai Hitvallású Evangelikus Hittudományi Kar (Sopron)	10-4 12	22-4 26	15-5 18	4-3 5	6-0 7
Jog- és Állam- tudományi Kar	13-6 120	6-7 59	12-6 111	2-2 20	2-2 20

²⁹ BFL. IV. 1419. g. 1.d., Főiskolák 8. sz. táblák, 1-5. – A kézirat anyagban található adatok alapján végzett saját számítás.

TUDOMÁNYKAROK	Altiszt	Kisbirtokos	Kiskereskedő, kisiparos	Agrárdolgozó	Munkás
Államszámvitel tanfolyam	11.1 1	22.2 2	–	–	–
Orvostudományi Kar	4.6 17	5.1 19	20.3 75	1.1 4	1.6 6
Bölcsészettudományi Kar	11.2 16	1.4 2	15.4 22	2.8 4	2.8 4
Összesen	10.9 166	7.1 108	14.9 226	2.2 33	2.4 37
<i>Ferenc József Tudományegyetem (Szeged)</i>					
Jog- és Állam- tudományi Kar	10.6 89	5.6 47	14.5 122	1.7 14	2.7 23
Államszámvitel tanfolyam	25.0 2	12.5 1	12.5 1	–	–
Orvostudományi Kar	8.1 27	3.6 12	19.0 63	–	2.4 8
Bölcsészettudományi Kar	9.2 16	6.4 11	19.6 34	1.7 3	4.0 7
Mennyiségtan és Természettudományi Kar	10.7 15	5.7 8	15.0 21	0.7 1	1.4 2
Gyógyszerészeti tanfolyam	3.8 2	9.4 5	9.4 5	–	–
Összesen	9.8 151	5.4 84	15.9 246	1.2 18	2.6 40
<i>József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem (Budapest)</i>					
	8.0 191	4.9 117	14.9 357	1.0 27	3.8 92
<i>Mindössze</i>	<i>8.3 977</i>	<i>5.8 672</i>	<i>13.0 1521</i>	<i>1.4 170</i>	<i>3.0 357</i>

Ez a táblázat azokat az alsóbb társadalmi csoportokat igyekezett megragadni, amelyek a társadalmi mobilitási folyamat szempontjából elsősorban szóba jöhetnek. Az altisztai családokból érkező fiatalok növekvő beáramlása a felsőoktatásba már bizonyítást nyert. A kiskereskedők és kisiparosok vizsgálata azért is érdekes, mivel a hallgatóság komoly hányada ilyen foglalkozású szülőikkel rendelkezett. A kisbirtokosok, az agrárdolgozók és a munkások esetében pedig a kérdés úgy tehető fel, hogy voltak-e olyan intézmények, karok, ahová könnyebben be tudtak jutni, hogy egyetemi végzettséget szerezzenek.

Az altisztai rétegre vonatkozó adatokra tekintve megállapítható, hogy a vidéki egyetemeken a hallgatóság nagyobb hányadát tették ki az ilyen családokból érkező fiatalok, mint a budapesti intézmények esetében. Különösen a Pécsen tanuló, altiszt foglalko-

zású szülőkkel rendelkező hallgatók aránya volt különösen magas, majdnem elérte a 11%-ot! Az országos rátát azonban a szegedi és a debreceni számarányok (9,8%, 9,3%) is messze meghaladták. Budapesten ezzel szemben az országos arányszámoknál mérsékeltebb jelenlét figyelhető meg (a Pázmány esetében 7%, a Műegyetem esetében 8%). A számadatok alapján elmondható, hogy még így is a fővárosban tanult a legtöbb al-tiszti származású diák, de ezek az adatok az összes hallgatóhoz viszonyítva jóval alacsonyabb arányokat jelentenek.

A kisbirtokosok esetében az eltérések az egyes egyetemek között még inkább szembeötlőek. Az ilyen családokból származó hallgatók Budapesten, a Pázmány Péter Tudományegyetemen és a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen is rendkívül alacsony arányban voltak jelen, még az 5%-ot sem érték el. Valamivel nagyobb volt a súlyuk Szegeden (5,4%) és Pécsen (7,1%), de itt sem beszélhetünk igazán komoly részvételtől. Ami igazán meglepő, az megint Debrecen, ahol a kisbirtokos szülőkkel rendelkező hallgatók aránya jóval meghaladta a 11%-ot, s ezzel az országos arányszám kétszeresét is majdnem elérte. Világos tehát, hogy a kisbirtokos családok számára, gyermekeik taníttatását illetően a legnagyobb esélyt a Tisza István Tudományegyetem kínálta.

A kiskereskedő, kisiparos foglalkozást űző apák gyermekei mindenütt meghaladták a 10%-ot. Arányuk Szegeden volt a legnagyobb (megközelítette a 16%-ot), de 15% közelében voltak az Erzsébet Tudományegyetemen és a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen is. Debrecenben is közel 14%-át tették ki a hallgatóságnak, de a Tisza István Tudományegyetem ezzel csupán a negyedik helyre szorult. A legalacsonyabb arányban (alig haladta meg a 10%-ot) ez a réteg is a Pázmányon volt jelen.

Az agrárdolgozók gyermekeinek a tanulási esélyei korántsem voltak egyformák az egyes egyetemek között. Arányszámuk elképesztően alacsony volt például Debrecenben (az 1%-ot sem érte el), de Szegeden és a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen is csupán 1% körül mozgott. Sokkal nagyobb arányban tanulhattak azonban a Pázmány Péter Tudományegyetemen (1,6%), valamint Pécsen (2,2%). Egyértelmű tehát, hogy a mezőgazdasági munkások, napszámosok, cselédek gyermekeinek főként az Erzsébet Tudományegyetem jelenthette a felemelkedéshez vezető utat.

A munkáscsaládból származó hallgatók arányait vizsgálva rögtön szembetűnik, hogy Budapesten az országos arányoknál magasabb a részvételük az egyetemi hallgatók között. Magyarazza ezt az is, hogy az ipari és egyéb munkásság nagyobb része a több munkalehetőség miatt a fővárosban tömörült. Az egyetemi tanulmányok költségei azonban nem kis terhet jelenthettek egy fizikai munkásként dolgozó családfő számára, aki elhatározta, hogy mindenképpen diplomát ad a gyermeke kezébe. Miközben a vidéki egyetemeken a munkás ifjak aránya a 2%-ot is alig haladta meg, addig a Pázmányon a hallgatóság több mint 3%-át ők adták. Az is világosan látszik, hogy a munkásság leginkább a gyakorlatiasabb gazdasági képzés felé fordult, hiszen a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen a hallgatók közel 4%-át a munkások gyermekei tették ki.

A részletes, tudománykarok közötti megoszlás vizsgálatára terjedelmi okokból ezúttal sem térünk ki, inkább megkíséreljük összegezni az eddigieket és levonni bizonyos következtetéseket a Horthy-korszak egyetemi oktatásában jelentkező mobilitási tendenciákról.

3. A társadalmi mobilitás vizsgálatából levonható következtetések

A társadalmi felemelkedés útjára lépett rétegek tehát igyekeztek a felsőoktatáson keresztül biztosítani könnyebb életet gyermekeik számára. Ezt a lehetőséget nemcsak a kiskereskedő, kisiparos, valamint az altiszti réteg ismerte fel, hanem olykor a legnehezebb helyzetben lévő mezőgazdasági és ipari munkások is. Az egyes egyetemek és tudománykaraik, amint azt a fentiek is tanúsítják, nagyon eltérő módon fogadták az új, feltörekvő hallgatók egyre szélesedő tömegeit. A közzétett adatok tükrében talán nem túlzás kijelenteni, hogy az alsóbb néprétegek számára a legnyitottabbak általában a hittudományi karok voltak, melyeken többnyire az országos helyzethez képest jóval több lehetőség adódott a feltörekvő, alacsonyabb sorból származó hallgatóknak a tanulásra.

A társadalmi mobilitási viszonyok pontos bemutatása a befogadó intézmények és tudománykaraik egyes rétegek irányában megnyilvánuló, eltérő nyitottsága miatt ropant nehéz feladat. A felsőoktatási intézmények vizsgálata során pontosan kiderült, hogy a különböző egyetemek különböző karainak hallgatósága miképp oszlott meg származása alapján. Számos eltérés mutatkozott e tekintetben az országos arányokhoz képest, de a fő tendencia mégis a köztisztviselő és értelmiségi családokból származó hallgatók túlsúlya maradt. Ahogy ezt már Laky Dezső is pontosan megállapította: „*A tudományegyetemek hallgatóságának mindenütt jellegzetes vonása a köztisztviselő-elem és a szabad foglalkozású értelmiségi rétegek gyermekeinek viszonylagos többsége.*”³⁰

Mögöttük messze elmaradva, de mégis elég nagy súllyal voltak jelen a felsőoktatásban a kiskereskedő, kisiparos foglalkozású szülők gyermekei. Világosan kimutatható volt az is, hogy bizonyos társadalmi csoportok, különösen az altisztek egyre nagyobb arányban igyekeztek egyetemen taníttatni gyermekeiket. Az adatok arra is rávilágítottak, hogy legkevésbé a mezőgazdaságban és az iparban dolgozó munkásság gyermekei tudtak felsőfokú tanulmányokat folytatni.³¹ Ennek okát nem lehet általánosítva az egyetemek elzárkózásában, zártságában keresni, hiszen jól érzékelhető, hogy még ezeknek a társadalmi csoportoknak a fiataljait is volt, ahol nagyobb számban fogadták be bizonyos karok.

³⁰ LAKY, *i. m.*, I. Általános jelentés, 72.

³¹ Erre a jelenségre igyekezett felhívni a figyelmet Földes Ferenc is ide vonatkozó tanulmányában. Osztályharcos szemléletéből adódóan azonban erős túlzásokba esett: „[...] a szegény néprétegek kultúrkérdése, kulturális sikon nem oldható meg. [...] Tehát marad a társadalmi megoldás, melynek olyan helyzetet kell teremtenie, hogy a szegényparaszt- és munkásrétegek társadalmi arányuknak megfelelően részesüljenek kultúrában.” FÖLDES Ferenc, *Munkásság és parasztság kulturális helyzete Magyarországon*, = Uő., Válogatott írások, Budapest, 1967, 87.

De nem lehet magyarázatként elfogadni azt sem, hogy a korszaknak a társadalmi mobilitás folyamatát tudatosan fékező politikája tükröződne vissza az arányszámokban. Andorka Rudolf az egyetemi hallgatóság társadalmi mobilitásának vizsgálatakor a következőket fogalmazta meg: „Az uralkodó osztályba és a felső szintű szakemberek rétegébe, az értelmiségbe való bejutást [...] az egyetemekre és főiskolákra való bejutásnak, azok sikeres elvégzésének a korlátozásával is lezárták. A 'lökharító zóna' szerepét pedig egyértelműen a kispolgárság játszotta.”³² Ez a megállapítás ebben a formában több okból sem állja meg a helyét. Egyrészt egy-egy tudománykar nagyobb zártságából még nem feltétlenül vonható le általános következtetés az egyetemi tanulmányok tudatos korlátozására vonatkozóan. Másrészt a tanulmányok sikeres elvégzésének korlátozásáról a korszakot illetően sehol sem beszélhetünk. Sőt a legfrissebb kutatások éppen a nehéz szociális helyzetű hallgatók egyre kiterjedtebb támogatásáról, a diákjóléti intézmények fejlődéséről, egész intézményrendszerre bővüléséről számolnak be.³³

Az alsóbb néprétegek alacsonyabb jelenléte a felsőoktatásban valószínűleg abból következett, hogy az agrárdolgozók, a napszámosok, mezőgazdasági munkások, idénymunkások, cselédek, illetve az ipar legkülönfélébb területein alkalmazásban álló munkáscsaládok jövedelmi viszonyaikból, életkörülményeikből adódóan kevésbé tudták vállalni gyermekeik felsőfokú taníttatását. Szerepet játszott ebben a hallgatókra nehezedő tandíj (a korszak nagy részében félvényként 102 pengő!), és a minden egyetemen fizetendő számos mellékdíj mellett, a lakhatás és az étkezés biztosításának nem kis terhet jelentő költsége is. Tandíjkedvezményt indokolt esetben kaphatott a diák, azonban a mellékdíjak elengedésére nem volt mód, mint ahogy a szállás és az étkezés költségeivel is óhatatlanul számolni kellett. Mindezek miatt, érthető okokból a legsó társadalmi rétegek tudták tehát a legnehezebben diplomához juttatni gyermekeiket, de az altisztek, a kisbirtokosok, sőt még a kiskereskedők, kisiparosok számára is óriási terhet jelentett egy vagy több gyermek taníttatása.

Andorka Rudolf a korszak társadalmi mobilitási viszonyainak a vizsgálata során úgy látta, hogy az egész társadalom elmaradottsága, a merev struktúra fenntartásának igénye, az uralmon lévő társadalmi csoportok, azon belül is főként az értelmiség védelmi mechanizmusa, a pozíciók megtartásának szándéka állt a jelenségek háttérében: „A nagy és alapvető társadalmi rétegek közötti korlátok, valamint a mobilitást kerülő utak tulajdonképpen az egész társadalmi struktúra félfeudális és elmaradott jellegének tükröződései.”³⁴

³² ANDORKA, *Az egyetemi és főiskolai hallgatók...*, i. m., 194.

³³ Az egyetemek, az egyetemi tanárok, a felsőoktatás különböző szereplői, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, magánalapítványok, felajánlások, társadalmi akciók álltak már a korszak kezdetén is a hallgatók szociális problémáinak kezelése, a diáknyomor mielőbbi felszámolásának ügye mögé. Tandíj-kedvezmény, menzadíj-elengedés, internátusi díj elengedés, alapítványi, városi és országos ösztöndíjak, a diákjóléti intézmények által biztosított legkülönfélébb segélyek (tanulmányi segély, vizsgadíjsegély, élelmezési segély, lakhatási segély, ruhasegély, cipősegély stb.) szolgálta a rászoruló hallgatók életkörülményeinek a javítását anélkül, hogy bárkinek a származását vagy szüleinek a foglalkozását vizsgálták volna.

³⁴ ANDORKA, *A társadalmi mobilitás Magyarországon a felszabadulás előtt*, Statisztikai Szemle (1971/10), 1033.

Jelen dolgozatnak nem az volt a feladata, hogy a két világháború közötti magyar társadalom jellegéről, strukturális felépítéséről, esetleges általános merevségéről szóljon. Azt azonban mégis meg kell jegyezni ezen a ponton, hogy a felsőoktatásban megindultak olyan folyamatok, amelyek abba az irányba mutattak, hogy a társadalmi mobilitásba bizonyos társadalmi rétegek – az oktatási rendszeren keresztül – egyre jobban be tudtak kapcsolódni. Annak a háttérében pedig, hogy ez a mobilitás nem volt nagyobb arányú és nem terjedt ki szélesebb társadalmi csoportokra, például a munkásság vagy a legkiszolgáltatottabb agrárkeresők gyermekeire, nem a felülről rájuk nehezedő társadalmi elnyomás vagy az értelmiség kirekesztő magatartása állt, hanem egyszerűen a háztartások gazdasági teljesítőképessége, a rendkívül alacsony bérekből és a gyermek taníttatásának a költségeiből következő rideg racionalitás.

Az eddigi elemzés fényében végezetül érdemes visszatérni a szülők foglalkozására irányuló vizsgálat előtt felvetett három megállapításra, melyben Andorka összefoglalta az egyetemi hallgatókra vonatkozó észrevételeit. Mint az egyértelműen be is bizonyosodott, az egyetemi hallgatóság soraiban „*a munkás- és parasztszármazásúak aránya igen alacsony volt*”.³⁵ Mégsem lehet ebből egyértelműen a társadalmi struktúra „*félfeudális és elmaradott*” jellegére következtetni, hiszen a szóban forgó társadalmi csoportok a nyugat-európai egyetemeken sem voltak sokkal nagyobb arányban jelen.³⁶ Nem állt messze az igazságtól második állítása sem, mely szerint „*az értelmiség önreprodukcója igen nagyfokú*” volt a vizsgált korszakban.³⁷ Utóbbi megállapítás azonban némi pontosításra szorul, hiszen a vizsgálatok egyértelműen kimutatták az önreprodukciónak fokozatos, bár nem túl nagyarányú csökkenését, ami a társadalmi mobilitás kis fokú növekedését vonta maga után.

A harmadik megállapítást, mely szerint „*az értelmiség fő utánpótlási forrása az önálló kereskedők és az önálló iparosok rétege*”, ugyancsak módosítani kell.³⁸ Ezt a gondolatot mellesleg már korábban, másutt is felvetette a következőképpen: „*A szellemi réteg utánpótlásának fő forrása nem a munkásság és parasztság, hanem az önálló kereskedő és iparos réteg volt.*”³⁹

³⁵ ANDORKA, *Az egyetemi és főiskolai hallgatók...*, i. m., 180.

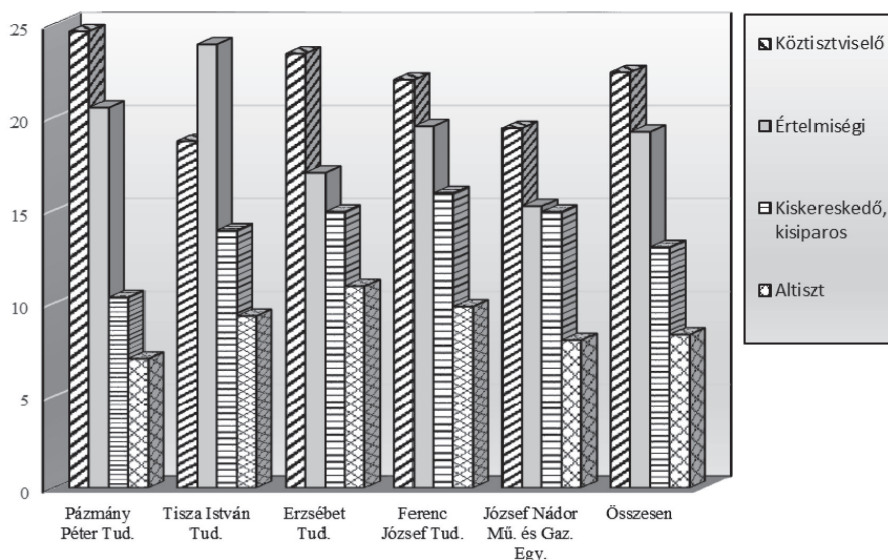
³⁶ Karády Viktor a Bécsi Tudományegyetemre 1880 és 1900 között beiratkozott zsidó és nem zsidó hallgatók szociokulturális jellemzőit vizsgálva kimutatta, hogy a munkás és földműves foglalkozású szülőkkel rendelkező hallgatók aránya felekezettől függően 1,5 és 4,6% között mozgott a különböző karokon. Az 1930-as évek közepére ez az arány némileg emelkedhetett ugyan, de jelentős átrendeződésre utaló jelek nem mutatkoztak. Vö. KARÁDY VIKTOR, *Egyetemi világváros a századvégén: a bécsi diákság és közép-európai felsőoktatás nemzetközi piaca (1880–1900)* = ÜÖ., *Zsidóság és társadalmi egyenlőtlenségek (1867–1945)*, Budapest, 2000, 302.

³⁷ ANDORKA, *Az egyetemi és főiskolai hallgatók...*, i. m., 180.

³⁸ *Uo.*

³⁹ ANDORKA, *A társadalmi mobilitás...*, i. m., 1032–33.

A városi kispolgárság gyermekeinek értelmiségi és köztisztviselő szülőkkel rendelkező hallgatókhoz viszonyított aránya az egyetemeken 1934/35-ben

Az, hogy ez az állítás mennyiben állja meg a helyét, könnyen megállapítható, ha szemügyre vesszük a fenti ábrát. Itt a hagyományos városi kispolgári rétegek (altisztek, kiskereskedők, kisiparosok) mellett az értelmiségiek és a köztisztviselők gyermekeinek egyetemenkénti aránya látható. Az ábra az 1934/35-ös tanévben az egyes egyetemeken meglévő mobilitás állapotát mutatja. Világosan látszik, hogy az egyes egyetemeken a köztisztviselő és az értelmiségiek gyermekei mekkora túlsúlyban voltak a városi kispolgársághoz tartozó szülőkkel rendelkező hallgatókhoz képest.

Az arányokban, mint arról már volt szó, az egyes egyetemek között több-kevesebb eltérés mutatkozott, azonban számottevő volt nem csak a kiskereskedő, kisiparos, de egyre inkább az altiszt származású hallgatók jelenléte is. Mindez pedig arra utal, hogy az értelmiség utánpótlási bázisa nem pusztán a kiskereskedői, kisiparos rétegre épült, hanem egyre nagyobb szerephez jutottak az altisztek is. Ezt erősíti meg az is, hogy a vizsgálatok alapján a kiskereskedők, kisiparosok aránya a hallgatók szülei között folyamatosan csökkenésben; míg az altiszt szülőkkel rendelkező hallgatók aránya folyamatos növekedésben volt. (Az 1936/37-es tanévben például a kisiparosok, kiskereskedők már csak 1,7%-al voltak nagyobb arányban a hallgatók szülei között, mint az altisztek.) Az altisztek gyermekeinek beáramlása a felsőoktatásba tehát átrendezni látszik a viszonyokat, hiszen a folyamatok a kiegyenlítődés, esetleg a súlypont áthelyeződése felé mutatnak.

Az 1930-as évek második felében már nem lehet egyértelműen kijelenteni, hogy a kiskereskedő, kisiparos réteg jelentette kizárólag az értelmiség fő utánpótlási bázisát. Ekkorra ugyanis jelentőségében felnőtt mellé az az altiszt csoport, amely az alsóbb

néprétegek közül a leginkább alkalmassá vált arra, hogy esélyt kínáljon tagjainak a felemelkedésre.

A Horthy-korszak felsőoktatási rendszere, legalábbis ami a tudományegyetemeket illeti, lehetőséget biztosított a társadalmi felemelkedésre minden tanulni vágyó fiatal számára. Az intézmények és az oktatáspolitikai irányítói igyekeztek minden segítséget megadni ehhez, amit a gazdasági válságból épphogy kilábaló ország megadhatott. A szegény sorból egyetemre érkező diákok megsegítése fontos ügy volt, és szervezett formában történő támogatásuk érdekében helyi szinten is komoly erőfeszítések történtek.

Azt az esélyt azonban, amit a felsőoktatás a társadalmi mobilitás tekintetében felkínált, nem mindenki tudta megragadni. A legtöbben önhibájukon kívül voltak kénytelenek abbahagyni felsőfokú tanulmányaikat, s még többen voltak, akik meg sem kezdhették azt. A bajok fő forrása azonban nem a felsőbb társadalmi csoportok által generált kizorító hatásban, sokkal inkább az aránytalan jövedelmi viszonyokból következő anyagi lehetőségekben keresendő. A legalsóbb rétegek olyan helyzetben voltak, hogy pusztán létezésük, a család megélhetése is veszélyben volt, számukra a tudományegyetem elérhetetlen álm volt csupán.

Jelen vizsgálat alapján azonban kijelenthető, hogy a két világháború között leginkább a kispolgárság, azon belül pedig a kiskereskedők és a kisiparosok mellett egyre nagyobb arányban az altisztek voltak azok, akik hatalmas áldozatokat vállalva, az oktatási rendszeren keresztül jó esélyekkel indították el gyermekeiket felfelé a társadalmi mobilitás útján.